

az is, hogy a szóban forgó író ezen belül milyen újításokkal gazdagította stílusfejlődésünket.

*

Herczeg Gyula új könyvének egyes részletei – a 18. századra tekintettel – már sejtetik, hogy szerzője nem fog megállni a 19. századnál, hanem továbbmegy *visszafelé* a magyar prózastílus múltjában. Így remény van egy teljes stílustörténeti hosszmeteszter kialakulására. Két könyve eddig is rendkívül gazdag anyagot nyújt egyfelől a rendszeres, tágabb stílustörténet, másrészt az irodalomtörténet számára, – egy sor író portréjának és művészi értékelésének kiegészítéséhez vagy éppen korrigálásához. (Tankönyvkiadó, 1981.)

MAKAY GUSZTÁV

PEREGRINUSLEVELEK (1711–1750)*

A szegedi egyetem I. sz. magyar irodalomtörténeti tanszéke e kiadványával az „Adattár” sorozat 6. kötetéhez érkezett el. A kötet megjelenése fordulópontot jelent a sorozat arculatában: ezúttal 18. századi forráskiadvány látott napvilágot, kollektív munka eredményeképpen, hét diák és egy fordító közös erőfeszítéséből. Az olvasó hasznos és értékes kötetet kap kézhez, amely egy mindmáig meglehetősen elhanyagolt korszak, a 18. század első felének művelődéstörténetéhez nyújt elsőrendű fontos forrásanyagot, és amely – legalábbis a kor és a téma iránt érdeklődők számára – egyben érdekes és lebilincselő olvasmányt is jelent.

A szegedi egyetemisták – mint az utolsó írja – elődeik után nyomozva jutottak el a Teleki család marosvásárhelyi levéltárának az Országos Levéltárban őrzött részéhez, amely a Teleki Sándornak íródott peregrinusleveleket rejtette, s ezek közül válogatták ki azt a 178 diáklevelet, amelyet negyven esztendő alatt az enyedi református kollégium külföldön tanuló diákjai írtak haza a kollégium főgondnokának. A

**Külföldön tanuló diákok levelei Teleki Sándornak.* Közzéteszi a József Attila Tudományegyetem I. sz. Magyar Irodalomtörténeti Tanszékének diák-munkaközössége. Szerk.: Hoffman Gizella. Szeged, 1980. *Adattár XVI–XVIII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez.* 6. Szerk.: Keserű Bálint.

kötet első részében 12 diák egyenként 6–32 levele szerepel levélírók szerint csoportosítva és időrendben, majd további 28 peregrinus tollából következik 1–4 levél. A mellékletekkel együtt azonban összesen jóval több darabot tartalmaz a kötet. A diákokét követi 5 német és holland professzor 13 levele, majd 5 levél az enyedi kollégium professzoraitól, amelyek – latin nyelvűek lévén – teljes magyar fordításban is olvashatók, míg a magyar nyelvű diáklevelekben természetesen bőven előforduló latin mondatok és kifejezések, valamint az egyéb tudnivalók megértését lapalji jegyzetek, szó- és kifejezés-, továbbá hely- és személynévmutatók könnyítik meg. A dokumentumokat levélillusztrációk egészítik ki, s függelékként faksimile-formában tartalmazza a kötet Nagy Géza Kolozsvárt 1933-ban megjelent *Külföldön bujdosó erdélyi diákok levelezése* című kiadványát, amely további 22 diáklevelet tesz ismét hozzáférhetővé az 1695–1738 közötti évekből, részben a kancellár özvegyéhez, Teleki Mihálynéhoz, aki a kötet törzsanyaga címzettjének az anyja, részben Teleki Pálhoz, aki a bátyja volt. A függelék közreadása egyrészt gesztus: tisztelgés a kötet készítői által elődjüknek tekintett jeles tudós munkája előtt, ugyanakkor hasznos segítség a kutatásnak, egy már könyvtárakban is ritkán található kiadvány hozzáférhetővé tételével.

A peregrinuslevelek közzétételének haszna és jelentősége nemcsak abban rejlik, hogy segít eltüntetni egy korszak művelődési, oktatási viszonyainak a fehér foltjait, hanem elsősorban abban, hogy a kiválasztott és közölt dokumentumok a korabeli szellemi élet egyik kulcspontjával kapcsolatosak: a magyar, ez esetben közelebbről az erdélyi szellemi élet protestáns ága évszázadokon át a külföldi peregrináció révén érintkezett közvetlenül az európai szellemi áramlatokkal, ezek a diákok közvetítették hazájukba a felsőfokú iskolákban elsajátítható korszerű tudásanyagot és az új eszméket. A szatmári békét követő négy évtized pedig nemcsak viszonylagos elhanyagoltsága miatt érdemes a felderítésre, de mint korszak is figyelmet érdemel: az önálló erdélyi fejedelemség megszűnte, a Rákóczi-szabadságharc bukása után a Habsburg-hatalom megszilárdulása idején merőben új helyzet alakult ki Erdélyben, s ekkor a peregrináció jelentette szinte az egyetlen kapcsolatot az Ausztrián túli Európával, s jelentőségét éppen ezért nemcsak a súlyos helyzetben vergődő református kollégiumok egyházi és világi vezetői ismerték fel, de az uralkodók is, főleg Mária Terézia, aki hatalmának megszilárdulása után minden eszközzel a külföldi utazások korlátozására, sőt teljes megszüntetésére törekedett.

Érzékletesen jellemzi e korszak kezdetét Hoffmann Gizella Teleki Mihály és Misztótfalusi halálával, Bethlen Miklós fogságával, Pápai Páriz Ferenc hanyatló éveivel, s azon szomorú esetről szóló tudósítással, hogy

maga az enyedi kollégium is kétszer egymás után a lángok martalékává vált, s megrendültek a nemzeti fejedelmek ajándékozta anyagi alapjai is. Az iskola működési lehetőségének újjáteremtésében nagy szerep jutott a külföldre, felsőbb tanulmányokra kiküldött diákoknak, akik a professzorok és a főgondnok által szervezett akciók kivitelezőiként közvetítették és szervezték a külföldi protestánsok támogatásának eljuttatását Erdélybe. Ezen túlmenően is sok fontos információt közölnek a levelek – a misszilis levelek természetéből és vegyes tartalmából következően – egyes személyekre, a korabeli értelmiség történetére, formálódására, helyzetére, és az élet sok más területére nézve, amelyekről Hoffmann Gizella is szól az utószóban.

A levelekben felvetett problémákat különösen éles fénybe állítja egy bizonyos kettősség: az otthon és a külföld gondjainak összefonódása, a külföldi élmények hatásának összekapcsolódása a diákok hazai elkötelezettségével. A mellékletként közölt kötelezvényekben az otthon, a kibocsátó iskola megfogalmazta, mit vár el – a külföldön tartózkodás idejére és a jövőre nézve – diákjaitól, a levelekből pedig megtudható, hogy milyen élmények, tapasztalatok alakították a tanulók egyéniségét, s kiderül az is, hogy bár nagyon különböző szellemi színvonalon, de a legjobbak tudatosan és tervszerűen, az ország érdekeit is szem előtt tartva és latolgatva készültek a hazai szolgálatra, s így döntöttek teológiai, orvosi vagy jogi tanulmányaik mellett.

A külföldi tanulás keveseknek osztályrészül jutó, ritka nagy lehetőséget jelentett a korabeli diákok számára, az ösztöndíj elnyerése ugyanakkor mégiscsak keserves nélkülözések árán megszerzett ismeretek birtokába juttatta a szerencsés kiválasztottakat. A távolból való szervezés zökkenői és hibái, a pénzküldés nehézsége, a kevés és idegen koszt, az eladósodás keservei, a nehezen megszerzett, egy életre szóló szellemi poggyászat jelentő könyvek elkótyavetyélésének fenyegető réme beárnyékolta a külföldön tanuló diákok tanulóéveit. Ha figyelembe is vesszük, hogy a haza írt levelekben nyilvánvalóan különösképpen hangsúlyozták gondjaikat és nehézségeiket, a fiatal értelmiség élete e szakaszának megértéséhez elengedhetetlenek a levelek nyújtotta apró adatok. A hazai művelődés történetével kapcsolatosan – egyebek mellett – az is kiderül a levelekből, hogy bármennyire fejletlen volt is e korban a magyar értelmiség, a 18. századi Erdélyben néhány lelkész- és orvosdinasztia léte hozzátartozott az összképhez.

A címzett Teleki Sándortól egyetlen levelet sem tartalmaz a kötet, mégis sokat megtudtunk róla belőle, s személyes kapcsán arra is felhívja a figyelmet, hogy érdemes foglalkozni azokkal a személyiségekkel is, akik nem alkotásaik révén, hanem a szellemi közéletben játszott szerepükkel és mecénásként tarthatnak számot az utókor érdeklődésére. A

Teleki-család tagjai ekkor és ebből a szempontból különösképpen jelentősek: a kancellár négy fia – a politikai szereplés lehetőségétől meg lévén fosztva – szinte felosztotta egymás között az erdélyi református kollégiumok kuratóriumát, s valóban komoly szerepük és érdemük van abban, hogy a szellemi élet e fontos gócai életben maradhattak történetük e viszontagságos évtizedeiben. Az ilyen szerepet vállalók gondolkodásáról, műveltségéről mégis alig tudunk valamit: Teleki Sándorról pl. Bod Péter többször is hangsúlyozza, hogy kemény, nehéz természetű ember volt, ami nálunk hozzáférhető leveleiből és Nagy Géza Pápai Páriz-kutatásaiból is nyilvánvaló. Téves viszont Kazinczy megállapítása a Téka-alapító Teleki Sámuel kapcsán (aki Teleki Sándor legifjabb fia volt), hogy Sámuelre nem maradtak könyvek az apjától. A családi feljegyzésekből kiderül, hogy Teleki Sándor halála után külön osztzkodásra került sor a könyvek felett, tehát nem kevés számú könyv lehetett; maradt ránk Teleki Sándor monogramjával díszített bőrkötéses kötet is, vagyis gondot fordított, költött a könyveire, s egészben véve rendelkeznie kellett valamilyen könyvműveltséggel is. Leveleiből tudható, hogy felnőtt fejjel nekiállt franciául tanulni, s hogy a műveltséget a közösség szolgálatába kívánta állítani, az más adatok mellett kiderül egy 1718. november 24-i, a kolozsvári kollégiumban tanuló fiainak szóló leveléből, amelyben így írt: „Édes jó fiaim, köz jóra nézve is éjjel-nappal tanuljatok, hogy szolgálhattok el nyomorodott nemzeteteknek s véreiteknek jó lélekkel.”

Talán csak az „eszmei orientáció”-ról, a diákok által külföldön szerzett és otthonra közvetített új ismeretek és eszmék befogadásáról szól túlzott pesszimizmussal, s a kiadvány jelentőségével kapcsolatos túlzott szerénységgel az utószó. Természetes, hogy a misszilis levelekben az ilyen közlések alkalmiak és töredékesek; a szellemi hatások felméréséhez csak a levelek nem elegendők. Be kell vonni a kutatásba egyebek mellett az egyetem- és iskolatörténeteket, a kollégiumi könyvtárakban rejtőző, jórészt feldolgozatlan kéziratos peregrinációs naplókat, a külföldet járt későbbi professzorok előadásain készült jegyzeteket is, de a levelezéskötet közreadásának jelentőségét nem csökkenti az, hogy a kor szellemi képének megrajzolásához további, más típusú forrásanyag felhasználása is elengedhetetlenül szükséges. S minthogy a peregrinuslevelek közreadása nemcsak tudományos teljesítményként érdemel elismerést, hanem olyan pedagógiai vállalkozásként is, amely jövődi fiatal kutatókat mozgósított a ma nemigen népszerű, sok munkát és fáradságot jelentő forráskiadásra, remélni lehet, hogy a szegedi egyetemisták nemcsak további hasonló értékes kötetekkel gaz-

dagítják a következő években a tudományos könyvtermést, hanem egyikük-másikuk nem riad majd vissza attól sem, hogy komplex kutató-sok révén részt vállaljon a kor megoldatlan problémáinak tisztázásában.

F. CSANAK DÓRA

PENNAHÁBORÚK

NYELVI ÉS IRODALMI VITÁK 1781–1826

A *Pennaháborúk* c. kötet öt vita anyagából tartalmaz válogatást. Fejezetei sorrendben: A prozódiai harc 1781–1789; Az ypszilonháború 1805–1806; Az Árkádia pör 1805–1807; Nyelvújítási harc 1813–1819 és Az iliási pör 1823–1826.

A kötet céljáról összeállítója, Szalai Anna azt írja a Jegyzetekben, hogy a magyar irodalom egy olyan hagyományát szeretné közkinccsé tenni, amely lassan már feledésbe merült. Mégpedig az „érdeklődő olvasók” számára kívánja elérhetővé tenni ezeket a ma már csak részben ismert és általában nehezen hozzáférhető iratokat.

A kötet egészét tehát abból a szempontból célszerű megítélni, hogy a korszakról csak keveset tudó milyen képet kap belőle a 18. század végén induló hazai irodalmi és nyelvi vitákról. Ehhez természetesen hozzátartozik az is, hogy az egyes literátori összeütközések jelentőségét milyen arányban tükrözi ez a válogatás.

Az efféle anyag összeállításának módja mindig vitatható. Hiszen közhely, hogy a dokumentumok mint történeti tények csak tér- és időbeli önmagukhoz lehetnek „hűek”: kimozdítva saját totális közegükből, felidéztetvén az utókorban, csak mint töredékek, szörványok tárulhatnak a kései szemlélő elé. S még közlésük mennyiségi teljessége is pusztán mennyiségi „hűséggel” bírhatna. Szalai Anna válogatását azonban szigorú területi korlátok szorongatták, s így talán az átlagosnál is szembetűnőbb a kötetben, hogy a pennacsaták fordulatai közül melyeket tartotta fontosnak, s melyeket elhagyhatónak.

A kiadványban közölt anyag a magyar sajtóviták történetének abból az időszakából való, melynek során a nyelv irodalmából fokozatosan kifejlődött az irodalom nyelve. Ekkor vált tudatos erőfeszítések révén alkalmas eszközzé arra, hogy kilépve a nyelvért nyelvet formáló sajtóirodalom köréből, a reformgondolatok s magas színvonalú költői alkotások széles közvetítőjévé legyen. Szalai Anna összeállítása arra vállalkozott, hogy ennek a történelmi jelentőségű fordulatnak az egykorú elvekben képződött lenyomatát mutassa be.